

JAPON GEZGİN İENAGA TOYOKICHI'NİN 1899-1900 ANILARI

*Hüseyin Can ERKİN**

Türkiye'de ve Japonya'da Türk-Japon ilişkileri tarihine ilişkin çalışmalar genel olarak Ertuğrul gemisinin Japonya ziyareti, 1904-1905 Rus-Japon savaşında Japonya'nın zaferleri sonrasında Japonya'ya duyulan ilginin artması ve Tatar kökenli Abdürreşid İbrahim'in Japonya seyahati¹ gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fakat son dönemlerdeki çalışmalarda, Japonya'nın Osmanlı ve İslam dünyasına yönelik ilgisinin 1870'li yıllardan itibaren artmaya başladığı, bu bölgeye yönelik politikaların Japonya'nın dış politikasında önemli bir yer tutmaya başladığı belirtilmektedir².

Bu çerçevede Japonya tarafından çeşitli amaçlarla görevlendirilen bazı heyet ve kişilerin Osmanlı Devleti'ni ziyaret ettikleri bilinmektedir. Bunlar içerisinde 1892'de İstanbul'a gelerek bir mağaza açan ve uzun yıllar İstanbul'daki faaliyetlerini sürdürerek Türk-Japon ilişkileri tarihinde önemli bir rol oynayan Yamada Torajiro

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Elemanı.

1. Bu konulara Türk-Japon ilişkilerinin değerlendirildiği çalışmalarda sıklıkla değinilmekle birlikte; Ertuğrul gemisinin Japonya ziyareti ve batışı ile ilgili olarak bkz.: Mütercimler, Erol, **Ertuğrul Faciası ve 21. Yüzyıla Doğru Türk-Japon İlişkisi**, Anahtar kitaplar, İstanbul, 1993; Komatsu Kaori, **Ertuğrul Faciası: Bir Dostluğun Doğuşu**, Turhan Kitabevi Yay., Ankara, 1992. Abdürreşid İbrahim'le ilgili olarak; **Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet** (1910, İstanbul) başlığıyla yayımlanmış olduğu kendi hatıratı da bulunduğu gibi, onunla ilgili bütün bilgilerin bir araya getirildiği ortak bir çalışma olarak, bkz.. Esenbel, Selçuk ve d., **Özel Dosya Abdürreşid İbrahim 1-2, Toplumsal Tarih** 19-20, İstanbul, 1995.

2. Esenbel, Selçuk, **"Alacakaranlık Diplomasisi: Japonların Osmanlı İmparatorluğu'na İlgisi"**, **Tarih ve Toplum**, No: 218, İstanbul, 2002.

(1866-1957) çok iyi bilinmektedir³. Öte yandan, 19.y.y. sonu ve 20. y.y. başında Orta Doğu ve Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden bir çok Japon'un varlığı bilinmekle birlikte bu kişiler ve bölgeye olan yolculukları henüz titiz bir şekilde analiz edilebilmiş değildir.

Bu çalışmamız, Ienaga Toyokichi'nin 1899 yılında İran ve Osmanlı topraklarında yaptığı uzun süreli seyahati ve bu seyahati sırasında yazmış olduğu hatıratını incelemeye yöneliktir⁴.

Genel Hatlarıyla Toyokichi'nin Seyahati ve Hatıratı

Ienaga Toyokichi (1862-1936), Japonya'nın 1895'te elde etmiş olduğu Taiwan'da kurduğu valilikte bir memurdur. Valiliğin emri ile afyon üretiminin durumunu incelemek üzere İran, Türkiye ve Hindistan'a gitmek üzere görevlendirilir. 15 Mayıs 1899'da Taiwan'dan yola çıkan Toyokichi, seyahatini 9.5 ayda tamamlayarak 1 Mart 1900'de Taiwan'a döner. Bu oldukça uzun süreli bir seyahat olduğu gibi, aynı zamanda geniş bir alanı da kapsamaktadır. Seyahati boyunca edindiği izlenimlerini, 1890'lı yıllarda yayımlanmakta olan *Kokumin Shinbun*'a (Ulus Gazetesi) yedi mektup halinde göndermiştir. Taiwan'a döndükten sonra da bu mektupları düzenleyerek *Nishi-Ajia Ryoko-ki* (Batı Asya Gezisi Hatıratı) başlığıyla bir kitap haline getirerek yayımlatmıştır.

Taiwan'dan yola çıkan Toyokichi, önce Japonya'ya geçerek Tokyo'da kendisine yardımcı olabilecek ve bilgi verebilecek kişilerle görüşmüştür. Daha sonra Bombay'a geçen ve oradan da bir İngiliz gemisine binen Toyokichi 19 Temmuz 1899'da Bushire limanına (İran Körfezi) ulaşır. Yaklaşık olarak iki-buçuk aylık bir süre içinde Şiraz, İsfahan, Tahran, Enzeli ve deniz yolu ile Bakü ve Tiflis rotasıyla Batum'a geçen Toyokichi, oradan yine deniz yoluyla, Eylül ayı sonunda İstanbul'a ayak basar. İstanbul'da sekiz-dokuz

3. Esenbel, Selçuk, "A Fin de Siécle Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajiro and His Toruko Gakan", Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol.II, Londra, 1996.

4. Ienaga Toyokichi hatıratını 1900 yılında *Nishi Ajia Ryokoki* adıyla Minyusha yayınevine yayımlatmıştır. Çalışmamızda bu eserin 1988 yılında yapılan tıpkı basımından faydalanılmıştır. Ienaga, Toyokichi, *Nishi Ajia Ryokoki*, Seishisha yay., Tokyo, 1988. Bu kaynak daha sonraki notlarda "N.A.R." şeklinde kısaltılacaktır.

gün geçiren Toyokichi, burada pek fazla kalmaksızın, yine deniz yoluyla 6 Ekim'de İzmir'e gelir.

Şu ana kadar edinebildiğimiz bilgiler ışığında, Anadolu'nun iç topraklarına ayak basan ilk Japon olup, İzmir'den 11 Ekim'de ayrıldıktan sonra Manisa, Sart, Uşak ve Afyonkarahisar'dan geçerek Konya'ya ulaşır. Konya'da bir hafta kaldıktan sonra, Sultanhanı, Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Sivas, Malatya güzergâhıyla Diyarbakır'a ulaşır. Malatya'dan ayrılırken ateşi çıkan olan Toyokichi, bitkin bir halde ulaştığı Diyarbakır'da iki hafta kalmıştır. Tekrar yola devam ederek Siverek, Bilecik, Halep ve İskenderun'a ulaşır. İskenderun'dan Port Said'e geçmek üzere gemiye bindiğinde yaklaşık olarak üç aylık bir süreyi Türk topraklarında geçirmiştir.

Port Said'den tekrar Bombay'a dönen Toyokichi, Hindistan'da da bir süre afyon üretimi üzerine incelemelerde bulunarak kara yoluyla Kalküta'ya geçer ve daha sonra Yangon'a ve Kanton'a uğradıktan sonra 1 Mart 1900 tarihinde Taiwan'a döner.

Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi Toyokichi'nin hatıratı Tokyo'da yayınlanan *Kokumin Shinbun* gazetesine göndermiş olduğu yedi mektubun daha sonra düzenlenmesiyle tamamlanmıştır.

Toyokichi'nin mektuplarının tarihi ve gönderdiği yerler sırasıyla şu şekildedir; 1) 19 Temmuz 1899-Buşir, 2) 13 Ağustos-Şiraz, 3) 31 Ağustos 1899-İsfahan, 4) 17 Eylül 1899-Tahran, 5) 16 Ekim 1899-Konya, 6) 20 Kasım 1899-Diyarbakır, 7) 1 Mart 1900-Taipei, Taiwan. Bu tarihlere bakıldığında, Toyokichi'nin düzenli bir şekilde yaklaşık üç hafta, birer aylık aralıklarla mektuplarını göndermekte olduğu görülmektedir.

Toyokichi'nin Bilgi ve Yardım Aldığı Kaynaklar

Toyokichi'nin yolculuk emrinin aldıktan sonra ilk olarak Tokyo'ya geçmiş olması kendisine bilgi verebilecek kişilerle görüşebilmek içindir. Bu açıdan en büyük yardımı aldığı kişi, daha önce 1892-1893 yılları arasında uzun bir Orta Asya gezisi yapan, daha sonra da 1895-96 yıllarında Batı Asya, Hindistan ve Afrika'yı kap-

sayan bir geziyi tamamlayan Albay Fukushima Yasumasa'dır. Fukushima, Toyokichi'ye bir hafta süreyle bilgi aktarımında bulunmuştur.

Bu arada bilgi kaynağı olarak başvurduğu eserler de ilginçtir. Toyokichi'nin geçtiği yerler ve bu yerlerin tarihi için en sık başvurduğu eserin George Nathaniel Curzon'un *Persia and Persian Question* olduğu anlaşılmaktadır. Hatıratın, özellikle İran'la ilgili kısmında, birçok yerde geçtiği yerlerin isimleri ve tarihine ilişkin olarak Curzon'ın kitabından alıntılar yapılmaktadır.

Toyokichi'nin yolculuğu konusunda en büyük yardımı aldığı kişilerden birinin de, o dönem İngiltere'nin Tokyo Büyükelçisi Ernest Satow olduğu anlaşılmaktadır. Satow'dan aldığı referans mektubuyla yola çıkan Toyokichi, İran'daki konaklamalarının bazıları için İngiliz konsolosluk binalarını kullanmıştır. Yine, yolculuğu için rehber ve koruma için de İngiliz konsoloslukları yardımcı olmaktadır.

Toyokichi, Bushir'e ulaştığında İngiliz Konsolosluğu'na gidişini: ".....(gümrük memurlarına) ben, daha önceden Tokyo'da İngiltere Büyükelçisi'nden Bushire'deki İngiltere Başkonsolosu'na yazılmış bir tanıtım mektubu almış olduğumu ve İngiltere Konsolosluğu'na gitmek istediğimi söyledim. Ayın 26'sı sabahından itibaren üç gün boyunca konsoloslukta ağırlandım ve korundum.."⁵ cümleleriyle anlatan Toyokichi, İngiltere Tokyo Büyükelçisi'nin ismini belirtmemekle birlikte, daha sonra Isfahan'daki İngiltere konsolosluğunda kalışı konusunda: "Tokyo İngiltere Büyükelçisi Ernest Satow'un tanıtım mektubunu bulduğum yerdeki (Isfahan) İngiltere konsolosuna ulaştırdım. Konsolos, benim bu şehirde kaldığım süre içerisinde kullanmam için konsolosluğun bir odasını tahsis etti...."⁶ demekte, açık bir şekilde Ernest Satow'un adını vermektedir. Öte yandan, yolculuğu sırasında geçeceği rotayı yola çıkmadan önce belirlemiş olsa gerek ki, Satow'dan gideceği her şehrin konsolosu için ayrı ayrı mektup almıştır.

5. N.A.R., s.20-21.

6. N.A.R., s. 84.

Türk topraklarına girdikten sonra ise durum değişmektedir. Toyokichi'nin kendisinin de aktarmakta olduğu gibi, İstanbul'daki bir tanıdığı'nın -büyük ihtimalle Yamada Torajiro'nun- referansı ile İzmir'de iki Ermeni kardeş ona rehberlik etmiştir⁷. Hatıratına bakıldığında, Anadolu'da yapmış olduğu konaklamaların hemen hemen tümünde Ermeniler yardımcı olmaktadır. Toyokichi, bazı durumlarda bunu Ermenilerin yabancı dil (İngilizce) bilmesine bağlamaktadır. Fakat, Anadolu'daki gezisinde Ermeni ticaret ağını kullandığı gibi, bu ağın dış ticarete de önemli olduğunu kavramış olsa gerek.

Öte yandan, Toyokichi'nin finansmanının ne şekilde sağlandığı konusu da ilginçtir. Anadolu gezisini tamamladıktan sonra Halep'e geçen Toyokichi artık parasız kalmıştır. Bu durumunu şu sözcüklerle ifade etmektedir:

Halep'e ulaştığımda elimde kalan son çeki bozdurdum. Ama bu parayla uşagım ile ikimizin Bombay'a ulaşması mümkün değil. Bunu Taiwan Valiliği'ne bildirerek para göndermelerini istedim. Çok yüksek bir telgraf ücreti ödememe rağmen, Taiwan-Halep arasında ihtiyacımı karşılayabileceğim bir yerin olmadığı cevabını aldım. Sonunda çaresiz, Bombay'da bulunan Mitsui şirketi şubesine telgraf çekerek Halep'e telgraf havalesi göndermelerini istedim. Şirket isteğimi hemen yerine getirdi...⁸

Toyokichi ülkesine dönüş yolculuğunu da bu para ile yapmıştır. Günümüzde de Japonya'nın önde gelen finans kuruluşlarından birisi olan Mitsui, o dönemde Japonya'nın dış ticareti konusunda söz sahibi olup, önemli ticaret merkezlerinde de şubelere sahipti. Mitsui şirketinin parayı göndermek konusunda hızlı davranması, Toyokichi'nin gezisine verilen önemi de ortaya koymaktadır.

Toyokichi'nin İzlenimleri

Toyokichi, yolculuğu sırasında geçmiş olduğu yerlerin özelliklerini aktarırken, İranlılar ve Türklerle ilgili izlenimlerini de aktarmaktadır. İran topraklarına ilk ayak bastığı sıralarda İranlılardan övgüyle söz etmektedir. Fakat zamanla, bu yargısı olumsuz bir değişime uğramıştır. Elbette bunda, İran'da İngilizlerle, Türk toprakla-

7. N.A.R., s. 135.

8. N.A.R., s. 166-167.

rında ise Ermenilerle görüş alışverişinde bulunarak yolculuğunu tamamlamış olmasının da etkisi büyüktür.

Toyokichi beşinci mektubunun sonunda İran, yedinci mektubunda ise Osmanlı ile ilgili geniş bir analize yer vermektedir. İranla ilgili analizinde İngiltere'nin İran politikası irdelenmekte olup⁹, Osmanlı ile ilgili analizi ise bu kadar büyük bir devletin neden o ölçüde gerilediğini açıklamaya yöneliktir¹⁰.

Toyokichi Osmanlı bürokrasisi ile izlenimlerini zehir zemberek sözlerle anlatır:

...Yüksek memurlar içerisinde hizmet ve yetenekleriyle bulunduğu yere gelmiş bir kişi yoktur...Bu yüksek memurlar yerlerini rüşvetle elde ettikleri için, onlarda kendi asıllarını rüşvete göre belirlerler...Bunun dışında ülke içinde seyahat izni almak bile rüşvetle olur. Gümrükten geçmek için rüşvet, yolculuk teskeresi kontrolü için rüşvet, koruma talep etmek için de rüşvet, gemiyle Fırat ya da Dicle nehirlerini geçmek için yine rüşvet...¹¹

Çöküş içerisinde olan Osmanlı devletinin bürokrasisindeki kokuşmuşluğu bütün çıplaklığı ile aktarmaktadır. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, bütün bu izlenimleri kendi başından geçen olaylar sonucunda edinmiştir.

Osmanlı'nın din sistemi ve eğitim tarzına ilişkin olarak da yine olumsuz görüşlere sahiptir:

.. Modern çağın bilgilerini Türkiye'ye nasıl getirmek gerektiği sorusuna yanıt aramak için, önce eğitimi ellerinde bulundurarak sürekli Kuran'ı ezberletmekte olan din adamlarının elinden eğitimi kurtarmak gerekir. Daha sonra, Türkiye'nin düzelmesi için İran ile ilgili olarak da yazmış olduğum gibi, devlet yapısında reform yapılarak, İslamiyetin etkisinden kurtarılması gerekir...¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir diğer önemli sorununun ise azınlıklarla ilgili olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Türkiye'nin iç sorunu sadece din sorunu değildir. İmparatorluk içinde bulunan birçok ulusun uyumsuzluğu da yine sorun yaratmaktadır. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan uluslar; Türkler, Arnavutlar, Araplar, Ermeniler, Çerkesler,

9. N.A.R., s. 118-128.

10. N.A.R., s. 168-180.

11. N.A.R., s. 170.

12. N.A.R., s. 175-176.

Gürcüler, Yunanlar, Yahudiler, Kürtler, Lazlar, Slavlar, Süryaniler, Hırvatlar ve diğer uluslardır. Bu kadar çok farklı ulusların birarada yaşadığı ülkede ortak dayanışma ve mutluluğun sağlanması çok zordur...¹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısını da oldukça iyi kavramıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan azınlıkları da oldukça iyi bir şekilde tespit etmektedir.

Hatıratın Önemi

Elbette, yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi çeşitli sebeplerden dolayı Türklerle ilgili izlenimleri pek iyi olmamakla birlikte, birçok açıdan bu hatırat önemli bir kaynaktır.

Öncelikle, Japonya'nın 1890'lı yıllarda afyon ticaretine el atması, 1895'te Çin'den kazanılan Taiwan topraklarında yeni Japonya vatandaşlarının afyon ihtiyacını karşılama amacını, bu doğrultuda da Osmanlı'ya kadar olan bölgede afyon araştırmasına girilmesini somut olarak yansıtmaları açısından önemlidir.

İran'da İngiliz konsolosluklarının, Osmanlı topraklarında ise Ermeni ticaret ağının önemini de yansıtmaktadır. Yolculuğunda bu iki örgüyü kullanan Toyokichi, sürekli dil sorunu yaşamasına rağmen yolculuğunu tamamlayabilmiştir. Bu arada önemli ticaret merkezlerinin özelliklerini de ayrıntılı olarak inceleyebilmiştir.

Türk toplumuna yönelik ayrıntılı bir analiz kısmı ayırmış olmakla birlikte, gezisi sırasında karşı karşıya kaldığı durumlara ilişkin anekdotlar da ilginçtir. Toyokichi'nin bu durumlarla ilgili yorumları da ayrı bir inceleme konusu sunmaktadır. Her şeyden öte, büyük olasılıkla İç Anadolu topraklarına ayak basan ilk Japon olan Toyokichi ve hatıratının, Türk-Japon ilişkilerinin tarihi açısından da değerlendirilmesi gerekir.

13. N.A.R., s. 176-177.